

BLANDT REVOLUTIONÆRE OG “RIGSFJENDER” I SLESVIG-HOLSTEN 1917-1920

Af Martin Göllnitz,
Knut-Hinrik Kollex
og Thomas Wegener Friis

Selvom frygten for den bolsjevikiske revolution i mange henseender var ubegrundet, eksisterede der i Det Tyske Rige en frugtbar grund for apokalyptiske scenarier om “verdensrevolutionen”. Både konkrete og overdrevne meldinger fra Rusland bekræftede forestillingerne. Denne artikel stiller skarpt på Slesvig-Holsten og søger svar på om provinsen, hvor den tyske Novemberrevolution havde sit epicenter, også var særlig modtagelig for den type af angstscenarier.

I starten af november 1918 blev først Kiel og senere hele det Tyske Rige grebet af den matrosopstand, der bragte kejsermagten til fald og Verdenskrigen til sin afslutning. I kølvandet på opstanden fulgte en frygt, der havde dybe rødder. Siden starten af det 19. århundrede havde de borgerlige-konservative politikere i Europa beskæftiget sig med spørgsmålet, hvordan en socialistisk “verdensrevolution” kunne forhindres.¹ Den russiske oktober-

revolution i 1917, hvis voldsomme opgør med alt borgerligt, bekræftede de eksisterende horrorscenarier og sendte naturligt en gysen gennem Europa.² Det er ikke overraskende, at den britiske premierminister David Lloyd Georg et halvt år efter Første Verdenskrigs afslutning, udpegede den russiske bolsjevisme som den største trussel for kontinentet og ikke den slagte tyske fjende. Han argumenterede tilmed for at styrke Tyskland som et bolværk mod truslen fra øst.³ Regeringen for den unge tyske republik havde også betragtelige resultater at fremvise: 1918-revolutionen var blevet bragt i moderate baner og en samfundsomstyrtning efter russisk forbillede var forhindret. Den socialdemokratiske forsvarsminister Gustav Noske havde endvidere demonstreret, at regeringen i yderste tilfælde var parat til at anvende magt over for venstreeorienterede revolutionære.⁴

Umiddelbart kunne den udvikling virke overraskende. For netop Tysklands Socialdemokratiske Parti (SPD) havde i kejsertiden været projektionsflade for revolutionsangst. Forløberorganisationen, Tysklands Socialistiske Arbejderparti (SAP) og de allierede fagforeninger var med baggrund i Socialistloven blevet forbudt 21. oktober 1878.⁵ På trods af det lykkedes det ikke bare socialdemokraterne at overleve, men de stod organisatorisk og ideologisk styrkede, da partiet i 1890 atter kunne virke lovligt, og de kunne indkassere valgsuccesser ved de følgende rigsdagsvalg. For de politisk dominerende kræfter fremstod den socialdemokratiske fremmarch til stadighed mere truende. Dette taget i betragtning af, at SPD endnu havde en afskaffelse af borgerskabets magt og af kapitalismen på programmet. Forsøg på at sætte socialdemokraterne ud af spillet befordrede imidlertid deres afstand til det bestående system. Socialdemokraten Karl Liebknecht jog en skræk i livet på den borgerlige-konservative elite, og han blev fremstillet som personificeringen af faren mod borgerskabet.⁶ Inden for partiet var han en outsider, der i 1916 endte med at stille sig i spidsen for den socialistiske udbrydergruppe, det Uafhængige Socialdemokrati (USPD), henholdsvis Spartakus-Gruppen. Alligevel fremstod han, med sine radikale standpunkter, som en kærkommen hadefigur.⁷ I modsætning til ham havde partiledelsen i SPD og de største regionale partiorganisationer vendt den revolutionære vej ryggen.⁸

På den baggrund fremstår det umiddelbart forståeligt, at Oktoberrevolutionen gav nyt liv til revolutionsangsten i Tyskland, hvor USPD blev mistænkt for at være finansieret og styret af bolsjevikkerne.⁹ Selvom den tyske befolkning ikke var direkte berørt af overgreb og terror i den russiske revolution og den efterfølgende borgerkrig, så kolporterede medierne løbene historier, der underbyggede forventningen om en forestående undergang.¹⁰ Som nyere forskning har vist, frygtede man i Tyskland intet mindre end enden på den vestlige kultur.¹¹

Bekæmpelse af Socialdemokratiet i Slesvig-Holsten

For at forstå den regionale politiske udvikling i Slesvig-Holsten i de tumultariske år, der fulgte matrosopstanden, er det nødvendigt at forstå de lokale, strukturelle forudsætninger samt de politiske udgangspositioner i den slesvig-holstenske befolkning nærmere. I forhold til resten af Tyskland adskilte regionen sig først og fremmest ved de nationalistiske modsætninger mellem tysk- og dansksindede.

I næppe nogen anden region i Tyskland var tilslutningen til SPD så udpræget som her.¹² Derfor begyndte de regionale myndigheder, borgerlige partier og patriotiske foreninger tidligt at smede antisocialistiske alliancer i håbet om at beskytte den i deres øjne truede statsmagt.¹³ Denne defensive reaktion skal ses i lyset af, at socialdemokraterne tidligt havde betragtelig succes ved valgene. Således opnåede den socialdemokratiske forløberorganisation Allgemeine Deutsche Arbeiterverein (ADAV) allerede ved rigsdagsvalget 1871 næsten 13 procent af stemmerne. I løbet af blot tre år steg tilslutningen, så hver tredje vælger sluttede op om socialdemokraterne. Den markante tilslutning kunne hverken tvangsopløsningen af lokale ADAV grupper i 1870, eller begrænsninger, som provinsens overpræsident indførte i forhold til forening-, forsamlings- samt trykkefriheden, dæmme op for.¹⁴

En af årsagerne til, at det ikke lykkedes at marginalisere socialdemokraterne, var den anti-preussiske stemning, der var udbredt efter Preussen i 1867 havde annekteret provinsen, frem for at give landet en selvstyrende status inden for det tyske riges rammer. Der fandtes stadig en række veteranforeninger, der hægede mindet om opstanden mod den danske krone 1848-1851.¹⁵ Samlingspunktet for deres virke var ønsket om en særlig slesvig-holstensk identitet. En stor del af deres medlemmer havde ikke opgivet den kamp og betragtede ADAV som et valgbart alternativ.¹⁶ Som følge heraf led overpræsidentens første forsøg på at inddæmme socialdemokraterne skibbrud.

Også Socialistloven af 1878's drastiske midler med partiforbud gav kun myndighederne en stakket frist og leverede imidlertid ny næring til frygten for Socialdemokratiet. I årtierne frem mod århundredeskiftet, lykkedes det desuagtet provinsens administration og de lokale landrødder (Landräte), at inddæmme de anti-preussiske grupperinger eller at trække hidtidige skeptikere over på regeringens side. Et eksempel var de slesvig-holstenske veteranforeninger, der frem mod slutningen af det 19. århundrede udviklede sig til "det sikreste bolværk mod Socialdemokratiet", som Landråden i Plön skrev i 1897.¹⁷ Socialdemokratiet bar selv en del af skylden for den udvikling. Således havde en af partiets grundlæggere Wilhelm Liebknecht i februar 1876, under en politisk turné, i en tale i Neustadt Holsten, udråbt deltagerne i den tysk-franske krig 1870/71 som "simple mordere". Hvilket han endog blev idømt

*Skader i Kiel efter
Kapp-Lüttwitz-
kuppet marts 1920
(Stadtarchiv Kiel,
Signatur: 46.166)*

to måneders fængsel for.¹⁸ Ikke nok med at han hermed i samtidens øjne udtrykte en misagtelse af de tyske og slesvig-holstenske ofre, han stillede spørgsmål ved den tyske nationalstat. Der uanset hvad var et samlende punkt for de fleste politiske grupper i Slesvig-Holsten. Den slags udtalelser bar ved til

kritikken af socialdemokraterne som en “fædrelandsløs flok”, og spillede regeringen trumfer i hånden i dets bestræbelser på at skabe frygt for de røde revolutionære.¹⁹ Til trods for det, opnåede socialdemokraterne i provinsen 39 procent af alle stemmer ved rigsdagsvalget i 1898.

Efter valgsuccessen fulgte omfattende udrensninger af formodede socialdemokrater i regionens foreninger. Eksempelvis i Pinneberg, hvor Veteranforbundet ikke blot pressede SPD-medlemmer ud af foreningen, men også formodede sympatisører.²⁰ Til trods for marginaliseringen af partiets medlemmer, fortsatte det sin sejrskurs og kunne i 1903 glæde sig ved et endnu bedre valgresultat. En af årsagerne til at undertrykkelseskampagnerne slog fejl, lå i deres praktiske tilgang; ved at ekskludere socialdemokrater fra patriotiske foreninger, frasagde man sig samtidig muligheden for at påvirke dem med argumenter.²¹ Socialdemokratiet tilskyndede også sine medlemmer til at forlade den type foreninger.

Ved valget i 1907 led Socialdemokratiet en kortvarig stemmetilbagegang. Den var blandt andet kommet i stand ved, at patriotiske foreninger havde truet kroejere med eksklusion, hvis de lagde lokaler til socialdemokratiske forsamlingssteder. Det kostede ganske vist den enkelte kro indtægter, men udstødelse af det gode selskab kunne føre til langvarigt tab både af anseelse og i økonomisk henseende. Socialdemokraterne indhentede ved valget i 1912 det tabte, om end de patriotiske foreninger skærpede deres retorik. Foreningsdebattører betegnede socialdemokraterne som “anarkister” eller “terrorister”, og foreholdt partiet at ville skabe et “tvangsregimente”.²² Argumentationen formidlede det indtryk, at socialdemokraterne ville omstyrte både samfund og økonomisk orden, frarøve de næringsdrivende deres ejendom og true bønderne på deres eksistens.

Den danske trussel

Det politiske system i kejsertidens Tyskland var kendetegnet ved en udpræget bloktænkning, hvori tre grupper indgik: den borgerlige lejr (der igen kunne under opdeles i venstre-, nationalliberale og konservative miljøer), Socialdemokratiet og den politiske katolicisme.²³ På grund af den stærke lutherske tradition i Slesvig-Holsten var den sidste gruppe stort set ikke eksisterende. Til gengæld har historikeren Matthias Scharlt argumenteret for, at man her regionalt betragter det danske mindretal som det tredje ben i den politiske tredeling.²⁴ Ligesom Socialdemokratiets repræsentanter befandt de dansksindede sig i en position, hvor de var marginaliserede eller i selvvalgt isolation.²⁵ Den politiske lejrænkning var ikke mindst et produkt af mistænksomhed og sanktioner, som den statsnære og nationale lejr pålagde potentielle “rigsfjender”.

Der var klare paralleller i den måde, det etablerede samfund reagerede på Socialdemokratiet og på det danske mindretals politiske aktivitet. Ikke mindst i Nordslesvig frygtede den tysksindede del af befolkningen at blive udmajoriseret af det danske mindretals organisationer, som de – ikke med uret – beskyldte for at bedrive en politik, der udfordrede Tysklands territoriale integritet. Det førte i 1890 til grundlæggelsen af “Deutschen Verein für das nördliche Schleswig”, som skulle varetage den tysksindede befolknings interesser og modvirke den dansksindede bevægelse.²⁶ Myndighederne understøttede de tysksindedes bestræbelser, ikke mindst gennem undertrykkelse af de dansksindede. Den form for negativ mindretalspolitik er særligt personificeret ved overpræsidenten i Slesvig-Holsten Ernst Matthias von Köller, der blev et yndet hadeobjekt for mindretallet. I hans regeringstid (1897-1901) oplevede det danske mindretal dramatiske stramninger, der imidlertid også var udtryk for en stigende frygt for danske løsrivelsesideer.²⁷

Omend den preussiske regering i udgangspunktet ikke havde ført en syn-derlig hård politik over for mindretallene, så skærpedes den dansk-tyske modsætning – analogt til modsætningen mellem borgerlige og socialdemokrater – efterhånden som konflikten varede ved.²⁸ Forud for rigsdagsvalget i 1893 beskrev Landråden i Sønderborg forholdet til den dansksindede befolkning som et enten “åbent eller fordækt fjendskab”.²⁹ For at modvirke den danske trussel, samarbejdede de regionale myndigheder fra 1898/99, særligt i grænselandet, med tysk nationale grupper. De søgte for eksempel at fremme de patriotiske veteranforeninger og markere den nationale tilknytning gennem symbolske fejringar.³⁰ Der, hvor den kulturelle tiltrækning ikke slog til, satte myndighederne ind med tvang. For eksempel ved Gråsten-beslutningerne af 29. september 1898, der muliggjorde, at personer, der åbenlyst agiterede for Danmark kunne udvises. Dansksindede bønder blev sat under pres med fratagelse af indrejseretten for danske sæsonarbejdere. For mange nordslesvigske landmænd var det lig med et anslag mod deres levebrød. I 1900 fulgte indskrænkninger af danske foreningers virke samt trusler om inddragelse af licens til restauratører, der udlejede lokaler til pro-danske aktiviteter. Ligesom det var tilfældet med socialdemokraterne, havde disse tiltag ikke den store politiske effekt, hvilket kan aflæses i, at de dansksindedes stemmeandel kun i begrænset omfang gik tilbage. Til gengæld var det med til at grave politiske grøfter.³¹

Først i august 1901 slog den nye overpræsident Kurt von Wilmowsky ind på en mere moderat linje, som dog fortrinsvis skyldtes udenrigspolitiske hensyn og den truende risiko for en stormagtskrig.³² Systemskiftet i Danmark bidrog ligeledes til afspændingen i grænselandet. Desuden tegnede sig en koalition mellem kirkelige kredse, socialdemokrater og liberale, der ønskede en mindre rigoristisk mindretalspolitik.³³

*Barrikader på
Kiels Dreiecksplatz
under Kapp-
Lüttwitz-kuppet
marts 1920.
(Stadtarchiv Kiel,
Signatur: 46.168)*

Stemmer i den tysksindede befolkning i Slesvig slog i forlængelse heraf til lyd for en anderledes håndtering af de dansksindede. Det gjaldt eksempelvis Pastor Johannes Schmidt-Wodder, der senere skulle blive politisk repræsentant for det tyske mindretal i Danmark. I 1907 opfordrede han statsledelsen til at anerkende de dansksindede Slesvigere og påpegede, at den repressive politik var kontraproduktiv.³⁴ Også Pastor Johannes Tiedje, den senere forslagsstiller til den alternative grænsedragning, Tiedje-linjen, kritiserede særligt Den Tyske Forening for "patriotisk hurra-forløjethed".³⁵ Begge slog med andre ord til lyd for en politik, der sigtede mod at inkludere de dansksindede, og dermed på langt sigt at trænge det danske befolkningselement tilbage ved hjælp af 'soft power'. I modsætning til den hårde kurs over for socialdemokrater, var der tale om en politik, der skulle forsøge at tiltrække personer, der ikke var fuldstændigt afklarede om deres tilhørsforhold, frem for at isolere eller marginalisere dem.³⁶

Overpræsident Detlev von Bülow slog faktisk fra 1907 ind på en linje, der førte til en gradvis optøning af den hidtidigt repressive danskerpolitik og i stedet tilsigtede en forstærket integrationsindsats via kulturelt arbejde.³⁷ Mod-sætninger mellem nationaliteterne var imidlertid så udprægede i Nordslesvig, at de ikke lod sig udjævne inden Slesvigs deling i 1920.³⁸

Fra Bolværk til Korthus. Slesvig-Holsten og revolutionen 1918

Under Første Verdenskrig udgjorde forholdet til Danmark og det tysk-danske grænseland en speciel udfordring for Tyskland. På den ene side ønskede regeringen ikke at drive Danmark i armene på entente-magterne, på den anden side udgjorde grænsen en bagindgang til Det Tyske Rige for propaganda, spionage og desertører. Ikke mindst unge fra Nordslesvig benyttede sig i stort tal af afhopning til Danmark for at slippe for den upopulære (og farlige) krigstjeneste.³⁹ Også oppositionelle socialister benyttede sig af chancen for at bringe sig i sikkerhed for de tyske myndigheder og anvende Danmark som udgangspunkt for politisk agitation. Det neutrale Skandinavien egnede sig i det hele taget som platform for socialistiske grupper, eksempelvis inden for Anden Internationale, der fandt sammen ved den såkaldte Fredskonference i Stockholm i 1917.⁴⁰ Efter Oktoberrevolutionen blev de skandinaviske konsulater i Nordtyskland ligeledes mistænkt for at smugle bolsjeviktisk propaganda.⁴¹

Den senere kommunist Herman Knüfken var et eksempel på de muligheder grænsen til det neutrale Danmark bød på.⁴² Knüfken var matros i den kejserlige marine, men overbevist modstander af krigen, og i maj 1917 afhoppede han til Danmark via Haderslev. De danske myndigheder tog venligt imod ham, og lensgreve Bendt Wedell-Wedellsborg husede ham på sit gods, forsvarede ham og beskæftigede kortvarigt matroser som daglejere ved Kolding. Herfra havde de mulighed for at søge kontakt til socialister i Tyskland og organisere politisk arbejde over grænsen. I den sammenhæng rejste de i august 1917 tilbage, i forbindelse med en amnesti for tilbagevendende desertører. På grund af frygten for socialistiske eller bolsjeviktiske agitatorer var den dansk-tyske grænse på dette tidspunkt blevet befæstet med et tæt net af grænseposter, der gjorde illegale grænseoverløb uhyre vanskeligt. Det måtte netop Knüfken i oktober 1917 sande, da han sammen med en kammerat atter forsøgte at slippe tilbage til Danmark. Det mislykkedes, og han endte i arrest i Kiel frem til november 1918, hvor de revolutionære matroser befriede ham.

Desertering udgjorde allerede i 1917 et stort generelt problem. Moralen nåede et lavpunkt, særligt i Højsøflåden, der siden Jyllandsslaget lå afventende i havn.⁴³ Matroserne var utilfredse med de ringe forsyninger samt officerernes vilkårlige udøvelse af magt. Marineledelsen var velvidende om situationen, og den nedsatte den såkaldte Fourageringskommission, der skulle forbedre mandskabskosten. Men i forhold til tonen internt, søgte ledelsen ikke at forbedre ledelsesstilen. I stedet skød de skylden for den dårlige stemning, på socialisterne i USPD og deres angiveligt konspirerende agitation.⁴⁴ Hvor omtålelige marineledelsen reagerede på angsten for den socialistiske bacille,

demonstrerede en episode i august 1917 på flådebasen i Wilhelmshaven. Her havde en større gruppe matroser, uden forudgående tilladelse, deltaget i et fredeligt politisk arrangement. Efterfølgende blev en stor del af matroserne arresteret, og to af dem, Max Reichpietsch og Albin Köbis, blev dømt til døden af en militær domstol som provokatører.⁴⁵

Også i Slesvig-Holsten blev soldater, der blev taget i at deltage i USPD aktiviteter, anholdt og til dels idømt langvarige fængselsstraffe.⁴⁶ At særligt militæret reagerede så hårdhændet over for USPD-sympatisører skyldtes ikke mindst, at denne institution blev anset for det sidste forsvar mod en socialistisk eller bolsjevistisk opstand. I starten af 1918 forekom en sådan tættere på end nogensinde før, fordi der udbrød talrige strejker, der også spredte sig til de større nordtyske byer.⁴⁷ I løbet af disse såkaldte januar-strejker fordrede arbejderne ikke bare en løsning på den katastrofale forsyningsituation, de krævede også en øjeblikkelig afslutning på krigen og et politisk systemskifte. Myndighederne fremstod hjælpeløse over for protesten, alligevel ebbede strejkebevægelsen ud efter kort tid. Årsagen hertil var ikke mindst, at den socialdemokratiske ledelse ikke længere forfulgte en revolutionær vej til magten, men derimod anså en gradvis ændring af det politiske system som mest løfterigt.⁴⁸ Som baggrund skal rimeligvis lægges, at sporene fra Oktoberrevolutionen i Rusland få måneder forinden skræmte, idet bolsjevikker havde udnyttet den radikale situation til i tiden efter at gøre op med mange socialdemokrater.

Situationen i Det Tyske Rige forblev særdeles anstrengt, ikke mindst i lyset af at fødevarerforsyningen til befolkningen til stadighed forværredes. Hertil kom, at det kortvarige håb om, at den tyske forårsoffensiv på Vestfronten kunne bringe en krigsafslutningen i sigte, ikke viste sig at holde. Offensiven kørte fast, og de tyske tropper måtte trække sig tilbage. Et militært sammenbrud truede udefra, og et politisk kollaps indefra. Regeringen frygtede, at pro-bolsjevikiske kræfter pønsede på at gøre deres russiske kammerater kunsten efter og kuppe sig til magten. Mordet på den tyske ambassadør i Moskva Wilhelm von Mirbach-Harff gav i juli 1918 næring til frygten.⁴⁹

I Slesvig-Holsten spejlede provinsledelsen den almene frygt for det bolsjevikiske spøgelse. Ifølge Overpræsidentens kontor var en revolution i sommeren 1918 umiddelbart forestående.⁵⁰ Landsrødder forsikrede med kort varsel, at garnisonerne i deres kommune var i alarmberedskab, og at de lokale arbejdere befandt sig under kontrol. I iveren efter at holde styr på arbejderne forsvandt blikket for militæret som risikofaktor, og i starten af november 1918 sprang den revolutionære gnist, der førte til det tyske kejserriges endelig, netop fra soldaternes rækker.⁵¹

Da Højsøflåden i Wilhelmshaven fik ordre til at stævne ud mod et sidste

“ærefuldt slag” mod den overlegne britiske marine, udbrød der mytteri mod det, matroserne opfattede som en selvmordsmission. Efter at store dele af flåden var blevet forlagt til Kiel, solidariserede store dele af mandskabet her sig med deres kammerater og kort tid efter fulgte også byens arbejdere. Med en række forkerte beslutninger sørgede marineledelsen for, at situationen eskalerede, og den måtte herefter se opgivende til, i takt med at den forhadte revolution i hastigt tempo spredte sig i Slesvig-Holsten og videre til Nordtyskland og resten af Det Tyske Rige. Bolværket mod “den røde flod” fejlede over hele linjen og bortset fra enkelte mindre sammenstød, blev der ikke ydet nogen væsentlig modstand.⁵²

Revolutionen udviklede sig anderledes, end de apokalyptiske forestillinger, der havde hersket om “Verdensrevolutionen”. De forventede voldsorgier udeblev i væsentlighed, ikke mindst fordi de udråbte soldaterråd sørgede for stabile forhold selv ud i rigets yderste provinser.⁵³ Ballade og plyndring blev besvaret med anholdelser, og det offentlige liv kunne stort set fortsætte uhindret. De revolutionære betjente sig med overlæg af de eksisterende administrative strukturer, og langt de fleste borgmestre og landrødder fortsatte deres virke. De nyetablerede arbejder- og soldaterråd søgte i udgangspunktet at imødegå den borgerlige frygt. På de første plakater og i flyveblade, bekendtgørelser og opråb fra rådene var der gennemgående opfordringer til fastholdelse af ro og orden samt garantier af ejendomsretten. Revolutionsspøgelset mistede således størstedelen af sin gru samtidig med, det manifesterede sig.

Det kan naturligvis ikke afvises, at der i november 1918 i store dele af Nordtyskland herskede uro og usikkerhed, men det viste sig, at det ikke var en revolution af bolsjevisk tilsnit. Den “antibolsjeviske mytologi” og den afledte angst for revolutionen havde medvirket til, at omvæltningerne stort set forløb fredeligt – i hvert fald i november 1918.⁵⁴ De statslige myndigheder og borgerlige kræfter kapitulerede hurtigt for forestillingen om det revolutionære voldspotentialer, som de selv havde været med til at udmale. De revolutionære handlede ikke som forventet, men imødegik angstbillederne med klare regler og pragmatisk fremfærd. Også selvom størstedelen af de slesvigholstenske socialdemokrater ikke var interesserede i “russiske tilstande”, så fandtes der blandt dele af matroserne sympati for det østlige forbillede. Herman Knüfken beskrev dette i sine erindringer:

“Vi [...] var modstandere af parlamentarismen [...]. Vi betragtede parlamentet som redekassen for den kapitalistiske korrupsion og var sikre på, at enhver, vi måtte vælge, ville være tabt for klassekampen. I de første år efter Novemberrevolutionen 1918 fandtes der for os kun en vej frem: Erobringen

af den politiske magt. Den vej førte via generalstrejke over bevæbnet opstand til proletarietets diktatur”.⁵⁵

Åbenbart betragtede de radikale kræfter blandt de revolutionære begivenhederne i november 1918 som en ufuldkommen omvæltning. Ønsket om en fuldendelse pusede allerede ved årsskiftet 1918/1919 nyt liv i frygten for det bolsjevikiske spøgelse.

Revolutionsangst og kontrarevolutionær vold

De begivenheder som Kiels matrosopstand udløste, og som Weimar Republikken opstod af i perioden 1918-1920, udviklede en ny accept for politisk vold. Med henvisning til den amerikanske Tysklandshistoriker Richard Bessel bliver det ofte fremhævet, at Tyskland aldrig blev i stand til at overvinde tilstanden af at være et “post-war-society”.⁵⁶ Særlig for de nye højrekræfter og paramilitære organisationer – der i øvrigt var et fænomen, der ikke udelukkende var tysk – spillede en militant grundholdning efter 1919 en nøglerolle. Der kan fremføres en række forklaringer for det ekstreme voldsberedskab, der prægede de første år af Weimar Republikken; ofte var årsagerne imidlertid et sammensurium af motiver. Hvilken rolle krigserfaringen spillede, og hvilke betydning nederlaget og revolutionen havde, er hidtidig ikke afklaret i fornødent omfang. Det skyldes ikke mindst, at der endnu ikke foreligger noget tilbundsående socialhistorisk funderet studie af frikorpsene og de paramilitære grupper. Til gengæld hersker der i den tyske forskning en konsensus om den borgerlige accept af politisk vold i Weimar Republikken, det skal imidlertid ikke forveksles med en parathed til selv at udøve vold. Det skal ej heller tolkes som en direkte følge af krigserfaringen. Derimod skal der søges flere forskellige forklaringer på den militante radikaliserings, herunder den angst, der ved årsskiftet 1918/1919 nærmedes ved risikoen for en bolsjevikisk revolution.⁵⁷ Derudover bidrog dolkestødslegenden, den racistiske antisemitisme, Versailles-traktatens bestemmelser samt afvisningen af Novemberrevolutionen til den stigende voldsparathed og åbenlyse fjendtlige holdning over for det unge demokrati.⁵⁸

Både mange tidligere frontsoldater og repræsentanter for krigsungsdomsgenerationen, der var for unge til at gøre krigstjeneste og derfor søgte deres første kamperfaringer ved Tysklands østgrænser i Baltikum og i Oberschlesien, var forbitrede over revolutionen i 1918.⁵⁹ I frikorpsmiljøet cirkulerede i forårmånederne 1919 et anonymt flyveblad, der gav “faneflygtige, højforræderiske matroser” i forbund med desertører, forbydere og arbejdere skylden for rigets undergang 9. november 1918.⁶⁰ Blandt dets læsere var sandsynligvis

den senere højre-terrorist fra Kiel Ernst von Salomon, der som 16 årig kadet oplevede revolutionen i Berlin:

“En træet, uordentlig, rodet bande trasker efter den [røde] fane. Kvindfolk marcherede i spidsen. [...] Mændene, unge og gamle, soldater og arbejdere og mange småborgere skred med afstumpede, garvede ansigter, i hvilket der lurede en kedelig beslutsomhed [...] Sådan så de ud, revolutionens kæmper. Af denne mørke trængsel skulle der altså springe en glødende flamme, skulle drømmen om blod og barrikader virkeliggøres? Det var en umulighed at kapitulere for dem. [Der kunne blot] være hån tilovers for deres krav, der ikke kendte stolthed, ikke ejede sejrssikkerhed [...]. Jeg børstede mig og tænkte “kanaljer”, “pak”, “plebejer”, “pøbel” og kneb øjnene sammen og inspicerede de triste, afmagrede skikkelser; ligesom rotter, tænkte jeg [...]”.⁶¹

I tiden efter 1918 etableredes en udbredt revolutionsangst, som de kontrarevolutionære kræfter udnyttede som legitimation for deres egen militante optræden.⁶² I deres selvforståelse udgjorde medlemmerne af de paramilitære grupper, et bolværk af soldatermæssigt kammeratskab og samfundsmæssig orden, over for en ustabil og fjendtlig verden af demokratisk ligemageri og revolutionær internationalisme.⁶³ I forskningen er der vundet gehør for, at den socialdemokratiske forsvarsminister Gustav Noske formodentlig var offer for egne “anti-kaos-reflekser”, da han inddrog frikorps og paramilitære, der ikke lagde skjult på deres anti-demokratiske holdninger, i nedkæmpelsen af arbejderopstanden og rådseksperimenter.⁶⁴ I retrospektiv synes ethvert forsøg på at inddæmme den politiske vold ved brug af frikorpsene, som illusoriske. Med sin beslutning om at inddrage de paramilitære i bekæmpelsen af den formodede bolsjeviktiske fare, kom Noske uforvarende til at give mænd som Salomon, højreekstremisten og den senere kupmager Hermann Ehrhardt eller den senere SA-leder Ernst Röhm carte blanche til at udleve deres volds- og hævnfantasier. En første mulighed for gengældelse for Novemberrevolutionen leverede det dilettantiske kupforsøg i Berlin, hvor de såkaldte Spartakister den 6. januar 1919 forsøgte at afsætte regeringen.⁶⁵ Efter at regeringsloyale tropper næsten havde nedkæmpet oprøret, stormede frikorps den 11. januar Berlins regeringskvarter, hvor de sidste lommer af revolutionære befandt sig. De anvendte brutale metoder, blev efterfølgende legitimeret som nødværge. I alt omkom 200 mennesker i gadekampene, og yderligere 400 blev taget til fange. Med drabene på de ledende spartakister Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg fandt opstanden sit symbolske punktum.

Også i Kiel kom det til alvorlige spændinger, da godt 3.000 arbejdsløse ført an af funktionærer fra Tysklands nye Kommunistiske Parti (KPD) og

*Under gadekam-
pene i Kiel 1918.
Marts 1920 blev
byens fagforenings-
hus anvendt til
sårede.*

*(Stadtarchiv Kiel,
Signatur: 46.169)*

USPD angreb rådhuset.⁶⁶ Den udløsende faktor for protesterne var blandt andet Noskes plan om at forlægge det i Kiel stationerede frikorps til Berlin, for at det kunne deltage i nedkæmpelsen af Spartakus-opstanden. Det kom imidlertid ikke til en eskalation, da regeringen havde lært af begivenhederne i Berlin. På forslag fra SPD blev alle offentlige bygninger og virksomheder i Kiel besat af militæret. På den måde forhindredes gadekampe og uroligheder, som ellers fandt sted i andre dele af Tyskland som udløbere af kampene i ho-

vedstaden. Selvom de slesvig-holstenske revolutionære på den måde blev bremset, kunne det ikke undgås, at der blev grundlagt en afdeling af det venstremilitære Røde Soldaterforbund (Roter Soldatenbund), der i Kiel talte cirka 1.100 mand. I de følgende uger kom det til gentagne demonstrationer, der dog i det store og hele forløb fredeligt. Først den 5. februar skærpedes situationen, da det viste sig, at frikorpset Marine-Brigade von Loewenfeld skulle indsættes i nedkæmpelsen af Rådsrepublikken i Bremen.⁶⁷ I protest mod

dette, besatte det Røde Soldaterforbund såvel Kiels fagforeningshus samt byens kvindefagskole, og opfordrede til strejker.

I de kommende to dage beherskede venstreradikale byens gader, hvorefter myndighederne 7. februar erklærede den i belejringstilstand, og det stedlige frikorps blev forstærket af frivillige og studenterværnet fra Christian-Albrechts-Universitetet.⁶⁸ I samtidige beretninger gjorde særligt de studerende sig bemærket, ved at udvise en kampklar mentalitet over for de revolutionære urostiftere, der ikke passede ind i de unge akademikers forestilling om "ro og orden".⁶⁹ I lyset af modstanden, trak de røde militante sig frivilligt tilbage fra de besatte bygninger, så belejringstilstanden allerede den 8. februar kunne ophæves igen.

Selvom Kiel frem til marts 1919 gentagne gange oplevede demonstrationer, så beroligedes situationen mærkbart – i modsætning til Berlin, hvor en generalstrejke i marts udløste brutale gadekampe. I løbet af kampene i marts afgav forsvarsminister Noske sin berygtede skudbefaling, der ganske vist manglede ethvert juridisk grundlag, men blev anvendt af frikorpserne i videst muligt omfang.⁷⁰ De revolutionære uroligheder, der plagede store dele af Tyskland i hele foråret 1919 – med nedkæmpelsen af Rådsrepublikken i Bayern og minarbejderstrejkerne i Ruhr-området som sine højdepunkter – slog imidlertid en bue udenom Slesvig-Holsten.⁷¹

Den stabiliseringsfase der indtrådte omkring juni/juli 1919, skulle kun vare ved til marts 1920. Det demokratifjendtlige Kapp-Lüttwitz-kup udløste en ny bølge af vold. Som reaktion på Versailles-traktatens krav om en reduktion af det tyske militær til 100.000 mand, samt regeringens opløsning af frikorpserne, forsøgte radikale højrekræfter et dårligt forberedt og dårligt gennemført statskup.⁷² Bagmændene general Walther von Lüttwitz og den østpreussiske topembedsmand Wolfgang Kapp blev understøttet af Frikorpset Marine-Brigade Ehrhardt og afsatte den 13. marts 1920 den socialdemokratiske regering. Kupmagerne besatte regeringskontorerne i Berlin og udråbte Kapp til kansler. Rigspræsident Friedrich Ebert og hans regering flygtede først til Dresden og derefter til Stuttgart. Trods en umiddelbar succes, der blev understreget af at militæret nægtede at skride ind over for den illegale magtovertagelse, brød kupforsøget sammen efter bare fire og en halv dag. Regeringen magtede at svare igen med et opråb til generalstrejke, der bragte det offentlige liv til standsning. Derudover nægtede embedsmændene i de centrale ministerier at følge Kapps ordrer. Den tyske historiker Dirk Schumann tolker ikke mindst sidstnævnte sådan, at borgerskabet ikke var så domineret af deres kommunist-angst, at det var parate til at acceptere hvem som helst som ny leder.⁷³

Set fra et kieler-perspektiv, var det væsentligt, at Lüttwitz var i stand til at

overbevise marinechef og viceadmiral Adolf von Trotha om, at stille marinen til rådighed for kupmagerne.⁷⁴ Den befaling rettede både marinestationschefen for Nordsøflåden i Wilhelmshaven og marinestationschefen for Østersøen i Kiel, kontraadmiral Magnus von Levezow, sig efter. Som modreaktion satte junior- og underofficererne deres foresatte officerer fra bestillingen, hvilket skete ublodigt. I Kiel eskalerede situationen, hvilket ikke mindst skal tilskrives den ophedede konflikt i byen mellem den højrenationale opposition og de venstreradikale dele af arbejderklassen.

Da nyheden om statskuppet i Berlin nåede Kiel 13. marts, reagerede arbejderne ved at bevæbne sig og at besætte strategisk vigtige bygninger.⁷⁵ Levezow, der benyttede sig af frikorpset 3. Marine-Brigades 2. Bataljon og studentervæbningen, greb hårdhændet ind over for de strejkende. Den væbnede konfrontation endte med arbejdernes foreløbige nederlag. Allerede om aften den 13. marts havde marinen genetableret kontrollen over de besatte bygninger, og tilmed arresteret førende lokale socialdemokrater.⁷⁶ Levezow greb også ind over for den lokale forvaltning, idet han afskedigede både Kiels politimester og Slesvig-Holstens overpræsident. Derudover lod han socialistiske aviser forbyde og deres bygninger besætte.⁷⁷ Det førte umiddelbart til en konflikt mellem kupmagerne og bystyret, hvis partiløse borgmester allerede tidligt havde afvist at samarbejde. Situationen blev yderligere vanskeliggjort,

*Arbejderværn i
Adalbertstraße i
Kiel-Wik.*

*(Stadtarchiv Kiel,
Signatur: 72.123)*

ved at størstedelen af byens embedsmænd nægtede at følge deres anvisninger.⁷⁸

Til trods for at kuppet tegnede til at slå fejl i Berlin, og at de demokrati-fjendtlige kræfter havde trange kår i Kiel, slog Levetzow ufortrødent ned på oppositionen og søgte at demonstrere militær styrke. Først da kupmagerne i hovedstaden den 17. marts måtte erkende deres nederlag, blev situationen også uholdbar i det nordtyske, og Levetzow blev dagen efter frataget alle poster.⁷⁹ I kølvandet fulgte en blodig radikalisering i Kiels gader. Dele af byens arbejdere følte sig kaldet til at gøre op med resterne af militærfolkene, og ekstreme højrekræfter så dette som startskuddet til en bolsjeviktisk opstand, som de burde imødegå. Ingen af parterne holdt sig tilbage fra at anvende våbenmagt, og kampene varede næsten et døgn. Det medførte ingen politiske forandringer, men banede vejen for plyndringer og hærværk, og efterlod talrige ofre deriblandt uskyldige civilister.⁸⁰ Begivenhederne skabte en yderst spændt atmosfære, men yderligere kampe som eksempelvis i Ruhr-distriktet udviklede sig ikke.

Kupmagerne kunne efterfølgende i væsentlighed unddrage sig ansvaret, enten fordi de stak af, eller fordi de slet og ret ikke blev retsforfulgt. I august 1920 vedtog Rigsdagen en generalamnesti, der med få undtagelser, omfattede kupmagerne. Det vanskeliggjorde selvsagt forsøget på at inddæmme denne gruppe af voldsparete aktivister.⁸¹ Det var derfor ikke mærkeligt, at man i gruppen af personer omkring Brigade Ehrhardt og andre frikorps, allerede i 1921/22 kunne genfinde nogle af de mest voldelige politiske ekstremister, som blandt andet organiserede sig i den paramilitære Organisation Consul (OC).⁸² Denne sammenslutning af militante besluttede sig til at destabilisere Weimar Republikkens demokratiske system gennem politiske attentater. OC fastholdt i den sammenhæng på den ene side et skræmmebillede af den truende bolsjevisme, og søgte samtidig at provokere de forhadte venstrekræfter til en ny opstand. Nyere studier har påvist, hvordan ideologiske modsætninger udartede sig til terrorisme.⁸³

I Slesvig-Holsten fik OC en særlig rolle, fordi organisationen oprettede en selvstændig struktur for provinsen, og her blev det berømte attentat på rigsudenrigsminister Walther Rathenau forberedt. Mindst en af attentatmændene Erwin Kern, og en medgerningsmand Günther Brandt, studerede ved Universitet i Kiel.⁸⁴ Den allerede nævnte Ernst von Salomon var ligeledes involveret i attentatet som forbindelsesmand. Først gennem vedtagelsen af "Republikenschutzgesetz" i juli 1922, det derpå følgende forbud af Organisation Consul og den langsomme stabilisering af Weimar Republikken, dæmpedes såvel revolutionsangsten i Slesvig-Holsten, og de kontrarevolutionære kræfter mistede – i hvert fald en årrække – attraktivitet og indflydelse.

Konklusion

I slutningen af det 19. århundrede og starten af det 20. så man sig i Slesvig-Holsten konfronteret med to indbildte og faktiske politiske farer, nemlig socialisttruslen og de danske separatistiske bestræbelser. De toneangivende borgerlige aktører imødegik begge dele med forskellige undertrykkelsesmekanismer, der imidlertid i sidste ende viste sig at slå fejl. I kølvandet på Tysklands nederlag fulgte i november 1918 en socialistisk revolution, og i 1920 gik Nordslesvig tabt. I begge tilfælde udeblev den dramatik imidlertid, som de borgerlige-konservative grupper havde udmalet. Til forskel fra Weimar-Republikkens tidlige fase med dens strejker, kontrarevolution, grænsekamp og attentater, forløb folkeafstemningen i Nordslesvig i væsentlighed uden vold.⁸⁵ Slesvig-Holsten havde en højere andel af arbejdere end det tyske rigsgennemsnit, hovedsageligt i de større byer som Kiel. Og selvom netop arbejderne i Kiel reagerede skarpt på kupforsøg fra højre, så var kun et mindretal af arbejderne lydhøre for kommunistisk agitation. Det forekommer imidlertid ikke overbevisende, at de skulle have en særlig grunddemokratisk overbevisning, som ældre forskning påpeger.⁸⁶

I forhold til de kontrarevolutionære og demokratifjendtlige kræfter i regionen, så spillede særligt medlemmer af Marine-Brigaden samt studenter en aktiv rolle. Begge grupper var kendetegnet ved deres rabiater og voldelige fremgangsmetoder. De to grupper var både aktive under gadekampene i 1919/20 og i Organisation Consuls terror i 1921/22. De militante højrekræfter tenderede det nihilistiske og til voldforherligelse for voldens egen skyld.⁸⁷ I sidste ende udgjorde de dog en overskuelig personkreds, idet flertallet af borgerskabet ikke støttede en dagsorden der stod på destabilisering. Den borgerlige accept af voldanvendelse over for venstregrupper samt afvisningen af den nye republiks parlamentarisme, var med andre ord ikke det samme som voldelig aktivisme vendt mod demokratiet eller dets repræsentanter.

Borgerskabet havde et ambivalent forhold til de ekstreme højrekræfter og en broget holdning til demokratiet og til venstrefløjen. Revolutionsangsten spillede en rolle, ikke kun for de militante, den afvisende indstilling over for det nye styre var ligeledes vidt udbredt. I en regional sammenhæng er det muligt at fastslå en vis forandring af den politiske kultur. I forhold til kejser-tiden bredte der sig en større grad af politisk pragmatisme, parallelt med at de ekstreme kræfter blev mere radikaliserede og militante.⁸⁸

Noter

1. Robert Gerwarth/John Horne, Bolschewismus als Fantasie. Revolutionsangst und konterrevolutionäre Gewalt 1917 bis 1923, in: Robert Gerwarth/John Horne (Red.), *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2013, s. 94-107, s. 94.
2. Jf. Martin Aust, *Die Russische Revolution. Vom Zarenreich zum Sowjetimperium*, München 2017.
3. Erika Kuhlman, *Reconstructing patriarchy after the Great War. Women, gender, and post-war reconciliation between nations*, New York 2008, s. 16.
4. Dietmar Lange, *Massenstreik und Schießbefehl. Der Generalstreik und die Märzkämpfe in Berlin 1919*, Münster 2012; Wolfram Wette, *Gustav Noske. Eine politische Biographie*, Düsseldorf 1987.
5. Fra den rige litteratur om tysk socialdemokrati Jf. eksemplarisk Heinz Niemann, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1914-1945*, Berlin 2008; Ralf Hoffrogge, *Sozialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland. Von den Anfängen bis 1914*, Stuttgart 2011; Bernd Faulenbach, *Geschichte der SPD. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 2012; Jörn Wegner, Die Antikriegsproteste der deutschen Arbeiter am Vorabend des Ersten Weltkrieges und ihre Entwaffnung durch die SPD-Führung, in: *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 13 (2014), s. 39-52.
6. Gerwarth/Horne 2013, s. 95.
7. Volkmar Schöneburg, Karl Liebknecht und der Strafvollzug, in: *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 12 (2013), s. 144-150; Annelies Laschitza, Rosa Luxemburg und Karl Liebknecht im Kampf gegen den drohenden Krieg 1911 bis 1913, in: *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 13 (2014), s. 7-20; Annelies Laschitza, *Die Liebknechts. Karl und Sophie – Politik und Familie*, Berlin 2007.
8. Jf. Rainer Paetau/Holger Rüdell, *Arbeiter und Arbeiterbewegung in Schleswig-Holstein im 19. und 20. Jahrhundert*, Neumünster 1987; Rainer Paetau, *Konfrontation oder Kooperation. Arbeiterbewegung und bürgerliche Gesellschaft im ländlichen Schleswig-Holstein und in der Industriestadt Kiel zwischen 1900 und 1925*, Neumünster 1988; Uwe Danker, Die Geburt der Doppelstrategie in der "Roten Hochburg". Arbeiterbewegung in Schleswig-Holstein 1863-1918, in: *Demokratische Geschichte* 3 (1988), s. 21-62.
9. Ottokar Luban, Russische Bolschewiki und deutsche Linkssozialisten am Vorabend der deutschen Novemberrevolution. Beziehungen und Einflussnahme, in: *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung* (2009), s. 283-298.
10. Gerwarth/Horne 2013, s. 96.
11. Jf. Gerwarth/Horne 2013, s. 100; Mark Jones, *Founding Weimar. Violence and the German Revolution of 1918-1919*, Cambridge 2016.
12. Jf. Heinz Volkmar Regling, *Die Anfänge des Sozialismus in Schleswig-Holstein*, Neumünster 1965, s. 190; Holger Rüdell, *Landarbeiter und Sozialdemokratie in Ostholstein 1871 bis 1878. Erfolg und Niederlage der sozialistischen Arbeiterbewegung in einem großagrarischen Wahlkreis zwischen Reichsgründung und Sozialistengesetz*, Neumünster 1986, s. 214; Bent Vedsted Rønne, *Mellem to fronter. Arbejderbevægelsens historie i Haderslev 1873-1940*, Haderslev 2005.
13. Rüdell 1986, s. 229; Holger Rüdell, Ein schwieriger Start. Zur Frühgeschichte der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in Schleswig-Holstein, in: *Demokratische Geschichte* 3 (1988), s. 77-85. s. 77.
14. Rüdell 1986, s. 215f.; Inge Klatt, Sozialdemokratie und Obrigkeit vor dem Ersten Weltkrieg in Schleswig-Holstein. Aktion und Reaktion, in: *Demokratische Geschichte* 3 (1988), s. 97-116.
15. Harm-Peer Zimmermann, "Der feste Wall gegen die rote Flut". Kriegervereine in Schleswig-Holstein 1864-1914, Neumünster 1989, s. 370.
16. Ibid., s. 266f.

17. Landesarchiv Schleswig-Holstein (LASH), Abt. 309, Nr. 16801b, Landrat Plön an Regierungspräsident Schleswig, 27.8.1897.
18. Hans-Heinz Brandt, Neustadt und die Affäre Liebknecht, in: *Demokratische Geschichte* 3 (1988), s. 123-129.
19. Zimmermann 1989, s. 374.
20. Jf. LASH, Abt. 320, Nr. 433, Landrat Plön an die Gemeinden, 25.2.1899.
21. Zimmermann 1989, s. 375f.
22. Alfred Westphal, *Bürgerkunde für den deutschen Kriegervereinskameraden*, red. vom Vorstande des Kyffhäuser-Bundes der deutschen Landes-Kriegerverbände, Berlin 1914, s. 15f.
23. Mario Rainer Lepsius, Parteiensystem und Sozialstruktur. Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft, in: Wilhelm Abel (Red.), *Wirtschaft, Geschichte und Wirtschaftsgeschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Friedrich Lütge*, Stuttgart 1966, s. 371-393; Uwe Puschner (Red.), *Laboratorium der Moderne. Ideenzirkulation im Wilhelminischen Reich*, Frankfurt a.M. 2015.
24. Matthias Schartl, *Sozialdemokratie und Sammlungspolitik im Raum Flensburg 1870-1914. Die Reichstagswahlen und die Politisierung der Region im nördlichen Schleswig-Holstein*, Kiel 1996, s. 18f.
25. *Ibid.*, s. 17.
26. Henrik Becker Christensen, *Det tyske mindretal i Nordslesvig*, Apenrade 1990; Gottlieb Japsen, *Den fejlslagne germanisering*, Apenrade 1983.
27. Japsen 1983, s. 51f.
28. Oswald Hauser, Polen und Dänen im Deutschen Reich, in: Theodor Schieder (Red.), *Reichsgründung 1870/71. Tatsachen Kontroversen, Interpretationen*, Stuttgart 1970, s. 291-318, s. 291.
29. LASH, Abt. 309, Nr. 200, Landrat Sonderburg an Regierungspräsident Schleswig, 16.8.1897.
30. Jf. Troels Fink, Der dänische Nordschleswiger, der preußische Landrat, der deutsche Richter vor 1914, in: Stadt Flensburg (Red.), *Flensburger Tage 1954. Ansprachen und Vorträge*, s. 73-82; Kai Detlev Sievers, *Die Köllerpolitik und ihr Echo in der deutschen Presse 1897-1901*, Neumünster 1964; Lorenz Rerup, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982; Inge Adriansen, *Denkmal und Dynamit. Denkmälerstreit im deutsch-dänischen Grenzland*, Neumünster 2011; Florian Greßhake, *Deutschland als Problem Dänemarks. Das materielle Kulturerbe der Grenzregion Sønderjylland-Schleswig seit 1864*, Göttingen 2013.
31. Zimmermann 1989, s. 375.
32. Jf. Folkert Krieger, *Deutsch-dänische Beziehungen 1901-1914*, Bonn 1974.
33. Jörn-Peter Leppien, *Martin Rade und die deutsch-dänischen Beziehungen 1909-1929. Ein Beitrag zur historischen Friedensforschung und zur Problematik des Nationalismus*, Neumünster 1981, s. 23; se også Carl Christian Jessen, *Biskop i grænselandet. Theodor Kaftan 1847-1932*, Apenrade 2009; Walter Göbell, "Kaftan, Theodor Christian Heinrich", in: *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck* Bd. 7, Neumünster 1985, s. 108-110.
34. Johannes Schmidt, *Von Wodder nach Kopenhagen – von Deutschland zu Europa. Mein politischer Werdegang*, Flensburg 1951; Peter Hopp, "Schmidt, Johannes Carl", in: *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck* Bd. 3, Neumünster 1974, s. 243-249; Peter Hopp, Alfred Toepfer, A. Paul Weber und Schmidt-Wodder in den Jahren 1930 bis 1938, in: *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 109 (1984), s. 243-286.
35. Johannes Tiedje, *Die Zustände in Nord-Schleswig*, Marburg 1909, s. 96.
36. Jf. Günter Weitling, *Die Heimdeutschen. Ursprung, Geschichte und Wesen*, Apenrade 1990.

37. Leppien 1981, s. 36.
38. Krieger 1974.
39. Jf. Uwe Danker, *Im richtigen Krieg oder im falschen Film? Frontsoldaten aus Nordschleswig 1914 bis 1918*, in: Demokratische Geschichte 15 (2003), s. 127-149.
40. David Kirby, International socialism and the question of peace. The Stockholm conference of 1917, in: *Historical Journal* 25 (1982), s. 709-716; Leo Haupts, Die Reichsleitung und das Projekt der Friedenskonferenz der II. Internationale in Stockholm im Frühjahr und Sommer 1917, in: Wolfram Pyta/Ludwig Richter (Red.), *Gestaltungskraft des Politischen. Festschrift für Eberhard Kolb*, Berlin 1998, s. 29-53; Agnes Blänsdorf, *Die Zweite Internationale und der Krieg. Die Diskussion über die internationale Zusammenarbeit der sozialistischen Parteien 1914-1917*, Stuttgart 1979.
41. Se LASH, Abt. 301, Nr. 2252.
42. Hermann Knüfken, *Von Kiel bis Leningrad. Erinnerungen eines revolutionären Matrosen 1917-1930*, Berlin 2008.
43. Jf. Stephan Huck/Gorch Pieken/Matthias Rogg (Red.), *Die Flotte schläft im Hafen ein. Kriegsalltag 1914-1918 in Matrosen-Tagebüchern*, Dresden 2014.
44. Wilhelm Deist, Die Politik der Seekriegsleitung und die Rebellion der Flotte Ende Oktober 1918, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 14 (1966), s. 341-368.
45. Christoph Regulski, *Lieber für die Ideale erschossen werden, als für die sogenannte Ehre fallen. Albin Köbis, Max Reichpietsch und die deutsche Matrosenbewegung 1917*, Wiesbaden 2014.
46. Dirk Dähnhardt, *Revolution in Kiel. Der Übergang vom Kaiserreich zur Weimarer Republik 1918/19*, Neumünster 1978, s. 35.
47. Volker Ullrich, Der Januarstreik 1918 in Hamburg, Kiel und Bremen. Eine vergleichende Studie zur Geschichte der Streikbewegung im Ersten Weltkrieg, in: *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte* 71 (1985), s. 45-74.
48. Dähnhardt 1978, s. 44.
49. Gerwarth/Horne 2013, s. 96; Winfried Baumgart, Die Mission des Grafen Mirbach in Moskau April-Juni 1918, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 16 (1968), s. 66-96.
50. Jf. LASH, Abt. 309, Nr. 8306.
51. Jf. Dähnhardt 1978.
52. Schleswig-Holsteinische Volkszeitung vom 23.11.1909.
53. Jf. Knut-Hinrik Kollex, "Ruhe und Ordnung". Provinzielle Revolution in Schleswig-Holstein, in: Sonja Kinzler (Red.), *Die Stunde der Matrosen. Kiel und die deutsche Revolution 1918*, Kiel 2018 [under udgivelse].
54. Gerwarth/Horne 2013, s. 106.
55. Knüfken 2008, s. 74.
56. Richard Bessel, *Germany after the First World War*, Oxford 1993, s. 283. Jf. Benjamin Ziemann, Germany after the First World War – A Violent Society? Results and Implications of Recent Research on Weimar Germany, in: *Journal of Modern European History* 1 (2003), s. 80-95.
57. Jf. Dirk Schumann, Einheitssehnsucht und Gewaltakzeptanz. Politische Grundpositionen des deutschen Bürgertums nach 1918 (mit vergleichenden Überlegungen zu den britischen middle classes), in: Hans Mommsen (Red.), *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Sozialer Wandel und Formveränderung der Politik*, Köln 2000, s. 83-105, s. 95-98.
58. Boris Barth, Freiwilligenverbände in der Novemberrevolution, in: Rüdiger Bergien/Ralf Pröve (Red.), *Spießler, Patrioten, Revolutionäre. Militärische Mobilisierung und gesellschaftliche Ordnung in der Neuzeit*, Göttingen 2010, s. 95-115, s. 105-110. Jf. Robert Gerwarth/John Horne, Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War 1917-1923, in: *The Journal of Modern History* 83 (2011), s. 489-512, s. 498f. Zur Politisierung in der Provinz Schleswig-Holstein (oversættet til: Om den politiske situa-

- tion i Slesvig-Holsten) Jf. Rudolf Heberle, *Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918 bis 1932*, Stuttgart 1963, s. 20-39.
59. Robert Gerwarth, Im "Spinnennetz". Gegenrevolutionäre Gewalt in den besiegten Staaten Mitteleuropas, in: Robert Gerwarth/John Horne (Red.), *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2013, s. 108-133, s. 113-115; Mark Jones, Political Violence in Italy and Germany after the First World War, in: Chris Millington/Kevin Passmore (Red.), *Political Violence and Democracy in Western Europe 1918-1940*, Houndmills 2015, s. 14-30; Robert Gerwarth, The Central European Counter-Revolution. Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War, in: *Past & Present* 200 (2008), s. 175-209, s. 180-182.
60. Boris Barth, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914-1933*, Düsseldorf 2003, s. 251.
61. Ernst von Salomon, *Die Geächteten*, Berlin 1931, s. 10f. Siehe auch die überaus lezensværdige Erinnerungen von Richard Scheringer, (Oversættes til: Jævnfør i øvrigt Richard Scheringer læseværdige erindringer), *Das große Los. Unter Soldaten, Bauern und Rebellen*, Berlin 1959.
62. Bernd Weisbrod, Gewalt in der Politik. Zur politischen Kultur in Deutschland zwischen den Weltkriegen, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 43 (1992), s. 391-404, s. 394.
63. Gerwarth 2013, s. 117. Jf. Daniel Schmidt, Abenteuer Freikorps. Deutsche Konterrevolutionäre zwischen Selbstentgrenzung und Selbststilisierung, in: Nicolai Hannig/Hiram Kümper (Red.), *Abenteurer. Zur Geschichte eines paradoxen Bedürfnisses*, Paderborn 2015, s. 185-201; Bernhard Sauer, Freikorps und Antisemitismus in der Frühzeit der Weimarer Republik, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 56 (2008), s. 5-29.
64. Jf. Weisbrod 1992, s. 393.
65. Barth 2003, s. 241f.; Robert Gerwarth, *Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkriegs*, München 2017, s. 155-164.
66. Jf. Detlef Siegfried, *Das radikale Milieu. Kieler Novemberrevolution, Sozialwissenschaft und Linksradikalismus 1917-1922*, Wiesbaden 2004, s. 30.
67. Jf. Schleswig-Holsteinische Volkszeitung vom 6.2.1919; Dähnhardt 1978, s. 156.
68. Werner Franz, Die Spartakusunruhen von 1919 in Kiel und die Kieler Studentwehr, in: *Die Heimat* 65 (1958), s. 88-92, s. 91.
69. Jf. Martin Göllnitz, *Der Student als Führer? Handlungsmöglichkeiten eines jungakademischen Funktionärskorps am Beispiel der Universität Kiel (1927-1945)* [under udgivelse]; Gerwarth 2013, s. 123; Barth 2003, s. 238; Michael Gehler, Studentischer Wehrverband im Grenzlandkampf. Exemplarische Studie zum "Sturmzug Tirol" in Oberschlesien 1921, in: *Oberschlesisches Jahrbuch* 5 (1989), s. 33-61.
70. Andreas Wirsching, *Vom Weltkrieg zum Bürgerkrieg? Politischer Extremismus in Deutschland und Frankreich 1918-1933/39. Berlin und Paris im Vergleich*, München 1999, s. 134.
71. Jf. Barth 2003, s. 244-247; Gerwarth 2017, s. 164-171.
72. Jf. Gerwarth 2017, s. 214-216; Dietrich Orlow, Preussen und der Kapp-Putsch, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 26 (1978), s. 191-236.
73. Jf. Dirk Schumann, *Politische Gewalt in der Weimarer Republik 1918-1933. Kampf um die Straße und Furcht vor dem Bürgerkrieg*, Essen 2001, s. 361-363.
74. Dirk Dähnhardt/Gerhard Granier (Red.), *Der Kapp-Putsch in Kiel. Eine Dokumentation zum 60. Jahrestag der Märzereignisse von 1920*, Kiel 1980, s. 8.
75. Regina Rocca, Der Kapp-Lüttwitz-Putsch in Kiel, in: *Demokratische Geschichte* 3 (1988), s. 285-305. s. 286f.
76. Jf. Gustav Radbruch, *Biographische Schriften, bearb. von Günter Spendel*, Heidelberg

- 1988, s. 298-312.
77. LASH, Abt. 301, Nr. 5713, Anweisung des Militärbefehlshabers, 13.3.1920; LASH, Abt. 301, Nr. 5712, Verfügung des Militärbefehlshabers an die Kieler Tageszeitungen, 13.3.1920.
78. LASH, Abt. 301, Nr. 4458, Bericht des Polizeipräsidenten, 27.3.1920; Rocca 1988, s. 292.
79. Bekanntmachung des Kieler Militärbefehlshabers, 17.3.1920, abgedruckt in: Dähnhardt/Granier 1980, s. 47f.
80. Schleswig-Holsteinische Volkszeitung vom 23.3.1920; Rocca 1988, s. 296f.
81. LASH, Abt. 301, Nr. 5713, Abschrift des Beschlusses des Feriensenats des Reichsgerichts, 8.9.1920.
82. Jf. Gabriele Krüger, *Die Brigade Ehrhardt*, Hamburg 1971, s. 73-94; Howard Stern, *The Organisation Consul*, in: *The Journal of Modern History* 35 (1963), s. 20-32; Susanne Meinl, *Brigade Ehrhardt, Organisation Consul und Bund Wiking. Das Spinnennetz rechtsradikaler Verbände in Mittelhessen 1920-1925*, in: *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins* 36 (1993), s. 55-101.
83. Jf. Barth 2003, s. 389-393; Gerwarth 2008, s. 191-193; Gerwarth/Horne 2013, s. 106; Sauer 2008, s. 12-15.
84. Jf. Martin Sabrow, *Der Rathenaumord. Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar*, München 1994.
85. Jf. Frank Lubowitz, "Grenzland Schleswig" – Die Clausen-Linie und die Grenzziehung von 1920 zwischen Eider und Königsau, in: Steen Bo Frandsen/Martin Krieger/Frank Lubowitz (red.), *1200 Jahre deutsch-dänische Grenze. Aspekte einer Nachbarschaft*, Neumünster 2013, s. 249-258; Greßhake 2013, s. 135-153.
86. Dähnhardt/Granier 1980, s. 13.
87. Barth 2003, s. 392.
88. Sven Reichardt, *Violence, Body, Politics. Paradoxes in Interwar Germany*, in: Chris Millington/Kevin Passmore (red.), *Political Violence and Democracy in Western Europe 1918-1940*, Houndmills 2015, s. 62-96. s. 83; Bernd Weisbrod, *Die Politik der Repräsentation. Das Erbe des Ersten Weltkrieges und der Formwandel der Politik in Europa*, in: Hans Mommsen (red.), *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Sozialer Wandel und Formveränderung der Politik*, Köln 2000, s. 13-41.

Abstract

Martin Göllnitz, Knut-Hinrik Kollex, Thomas Wegener Friis: *Among Revolutionaries and "Enemies of the Realm" in Schleswig-Holstein 1917-1920*. *Arbejderhistorie*, 2, 2017, pp. 126-149.

In the late 19th century of Schleswig-Holstein, the bourgeoisie perceived two major threats to the political order: the socialist movement and the Danish minority. Thus, the government and organizations countered both with laws and repression, though without much success. The deep crisis which followed the German defeat of the First World War gave both groups a historical chance, and showed that the widespread fears were not justified. In

November 1918 sailors mutinied without the violence and chaos which followed the Russian October Revolution. In 1920 Northern Schleswig was seceded after an orderly referendum.

Still, 1918 and 1920 the Weimar Republic and the province of Schleswig-Holstein was shaken by a high degree of domestic political violence. After the First World War, Germany failed in overcoming the state of a “post-war-society”. The militant behavior of the developing political right and the swiftly founded paramilitary associations played a key role from 1919 onwards. Even though, the war experiences paired with the defeat and subsequent revolution, it is nowadays seen as the main cause for extreme violence, as well as antagonism to the Republic. Many other aspects can be identified, turning the associated causes into an inextricable tangle of motifs.

Martin Göllnitz
post-doc, Institut for Historie
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
martin.goellnitz@email.uni-kiel.de

Knut-Hinrik Kollex
pPh.d.-stipendiat, Institut for Historie
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
knut.kollex@email.uni-kiel.de

Thomas Wegener Friis
lektor, Institut for Historie
Syddansk Universitet
twfriis@sdu.dk